

ІСТОРИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ГЕНДЕРНОГО ПІДХОДУ У ФІЗИЧНОМУ ВИХОВАННІ

Тетяна Круцевич¹, Оксана Марченко¹, Віталій Мельник¹

¹Національний університет фізичного виховання і спорту України, Київ, o.mar4enko17@gmail.com

<https://doi.org/10.29038/2220-7481-2019-04-19-31>

Анотації

Актуальність. У цій роботі викладено основні теоретичні аспекти та історичні передумови виникнення гендерного підходу до фізичного виховання. Розглянуто та схарактеризовано співвідношення біологічних і соціальних характеристик особистості крізь призму категорії «гендер». Основою особливості цього дослідження є міждисциплінарний, крос-секторальний підхід щодо гендерної проблематики, який охоплює відповідні філософські, психолого-педагогічні, соціологічні, правові та інші аспекти до його розуміння. Наголошено на синкретичному поєднанні відомостей теорії й практики фізичної культури, педагогіки, психології в контексті організації навчання та виховання школярів у процесі їхньої гендерної соціалізації. **Мета** – вивчення історичних засад у формуванні гендерного підходу до структури розвитку фізичної культури й спорту. **Методи дослідження.** Використано теоретичні методи дослідження: аналіз, порівняння, узагальнення, систематизація, теоретичне моделювання. **Результати дослідження.** Обґрунтовано актуальність обраної теми, проаналізовано та узагальнено дані вітчизняних і зарубіжних авторів щодо історичних передумов диференційованого фізичного виховання молоді. Систематизуючи сутнісно-змістовну характеристику категорії «гендер» у контексті психолого-педагогічних досліджень, констатуємо його різне тлумачення дослідниками; розглянуто історичний аспект виникнення гендерного підходу в педагогічній науці, охарактеризовано особливості розвитку гендерних досліджень в Україні. З'ясовано, що факторами впливу на пріоритети використання гендерного підходу у фізичному вихованні є дискусійні питання переважання двох парадигм: соціокультурної й соціобіологічної, що переконливо доводить необхідність залучення нових знань у галузі фізичної культури й спорту з визначенням пріоритетних напрямів спрямованого впливу гендерного підходу до формування цінностей індивідуальної фізичної культури школярів. **Висновки.** Історичний аспект формування гендерного підходу до сфери фізичної культури й спорту має певні відмінності та особливості, що робить його окремим напрямом гендерного пізнання, згідно з яким усі педагогічні й соціокультурні аспекти у фізичному вихованні молоді можуть мати гендерний вимір. Використання гендерного підходу в теорії та методиці фізичного виховання надає широкі можливості для конструктивної взаємодії змісту гендерних досліджень із наявними методиками навчання й концепціями у сфері фізичного виховання школярів.

Ключові слова: історичний аспект, гендер, гендерний підхід, фізичне виховання, спорт, хлопці, дівчата.

Татьяна Круцевич, Оксана Марченко, Виталий Мельник. Исторические основы формирования гендерного подхода к воспитанию. Актуальность. В представленной работе излагаются основные теоретические аспекты и исторические предпосылки возникновения гендерного подхода к физическому воспитанию. Рассматривается и характеризуется соотношение биологических и социальных характеристик личности сквозь призму категории «гендер». Основной особенностью данного исследования является междисциплинарный, кросс-секторный подход к гендерной проблематике, охватывающий соответствующие философские, психолого-педагогические, социологические, правовые и другие аспекты к его пониманию. Отмечается синкретическое объединение теоретических и практических знаний в сфере физической культуры, педагогики, психологии в контексте организации обучения и воспитания школьников в процессе их гендерной социализации. **Цель** – изучение исторических основ формирования гендерного подхода в структуре развития физической культуры и спорта. **Методы исследования.** Используются теоретические методы исследования: анализ, сравнение, обобщение, систематизация, теоретическое моделирование. **Результаты исследования.** Обосновывается актуальность темы, анализируются и обобщаются данные отечественных и зарубежных авторов относительно исторических предпосылок дифференцированного физического воспитания молодежи; установлена сущность феномена «гендер»; рассматривается исторический аспект возникновения гендерного подхода в педагогической науке; характеризуются особенности развития гендерных исследований в Украине. Систематизируя сущностно-содержательную характеристику категории «гендер» в контексте психолого-педагогических исследований, констатируем его различное толкование исследователями, рассматриваются исторический аспект возникновения гендерного подхода в педагогической науке, характеризуются особенности развития гендерных исследований в Украине. Установлено, что факторами влияния на приоритеты использования гендерного подхода в педагогике есть дискуссионные вопросы преобладания двух парадигм – социокультурной и социобиологической, – что убедительно подтверждает необходимость привлечения новых знаний

в області фізичної культури і спорту з визначенням пріоритетних напрямків впливу цілеспрямованого впливу гендерного підходу на формування цінностей індивідуальної фізичної культури школярів. **Висновки.** Історичний аспект формування гендерного підходу до сфери фізичної культури і спорту має певні відмінності та особливості, що робить його окремим напрямком гендерного пізнання, згідно з яким усі педагогічні та соціокультурні аспекти в вихованні молоді можуть мати гендерне вимірювання.

Ключові слова: історичний аспект, гендер, гендерний підхід, фізичне виховання, спорт, хлопці, дівчатка.

Tetiana Krutsevych, Oksana Marchenko, Vitalii Melnik. Historical Bases of Formation of Gender Approach in Physical Education. Actuality. The presented thesis outlines the key theoretical aspects and historical preconditions for the emergence of a gender approach in the physical education of schoolchildren. The correlation between the biological and personal characteristics of an individual are examined from the perspective of a «gender». The main feature of this study is an interdisciplinary, cross-sectoral approach to gender, which covers the relevant philosophical, psychological, pedagogical, sociological, legal and other aspects to its understanding. A syncretic combination of information from the theory and practice of physical education, pedagogy, psychology in the context of the organization of training and education of schoolchildren in the process of their gender socialization is noted. **The Aim of the Study.** Studying the historical bases of the formation of gender approach in the structure of development of physical culture and sports. **Methods.** Theoretical methods of research were used: analysis, comparison, generalization, systematization, theoretical modeling. **Results.** Substantiation of the research issue relevance, analyses and summarizes the data of domestic and foreign authors on the historical background of differentiated physical education of young people, establishes the essence of «gender» phenomenon, considers the historical aspect of the gender approach emergence in pedagogical science, characterizes the development of gender studies in Ukraine. By systematizing the essential content of the category «gender» in the context of psychological and pedagogical research, we ascertain its different interpretations by researchers, consider the historical aspect of the emergence of a gender approach in pedagogical science, and characterize the features of the development of gender research in Ukraine. It has been established that the factors influencing the priorities of using the gender approach in pedagogy are the debatable issues of the predominance of two paradigms: sociocultural and socio-biological, which convincingly confirms the need to attract new knowledge in the field of physical culture and sports with identifying priority areas for the impact of the targeted influence of the gender approach on the formation of values individual physical culture of schoolchildren.

Conclusions. The historical aspect of the formation of a gender approach in the field of physical culture and sport has certain differences and peculiarities, which makes it a separate area of gender cognition, according to which all pedagogical and socio-cultural aspects in physical education of young people can have a gender dimension.

Key words: historical aspect, gender, gender approach, physical education, sports, boys, girls.

Вступ. Інтеграція до Європейського Співтовариства потребує істотної перебудови всіх соціальних інституцій та процесів на нових, демократичних принципах, вільних від будь-якої форми дискримінації, зокрема й за ознакою гендеру. Новим Законом України «Про освіту» передбачено норму про обов'язковість здобуття учнями гендерної компетентності – здатності усвідомлювати рівні права й можливості. Особливо актуальним ми вважаємо можливість реалізації цього підходу у фізичному вихованні, яке розглядається як вид діяльності, що сприяє не лише формуванню фізичних, моральних та психічних якостей особистості, але й завдяки систематичній спеціально організованій руховій активності допомагає виявити шляхи формування в освітньо-виховному процесі психологічних відмінностей між школярами різної статі, визначаючи роль фізичного виховання в гендерній соціалізації школярів. Розглядаючи проблеми фізичного виховання молоді крізь гендерну парадигму, українські та зарубіжні вчені наголошують на взаємозв'язку гендерного й особистісно орієнтованого підходів як основи гуманізації навчально-виховного процесу [8; 16; 18]. Нині проблема гендерного виховання набуває актуальності та все більша кількість педагогів замислюється про необхідність диференційованого підходу до виховання дівчат і юнаків, причому починаючи вже з дошкільного віку. Соціальні зміни, що відбуваються в сучасному суспільстві, призвели до руйнування певних стереотипів чоловічої та жіночої поведінки. Тому фізичне виховання через систему фізичних вправ, які надаватимуться учням з урахуванням їхніх індивідуальних гендерних особливостей, може сприяти формуванню взірців мужності й жіночності як соціальних моделей поведінки підростаючого покоління.

В основу нашого дослідження покладено ідею міждисциплінарного, крос-секторального підходу щодо гендерної проблематики, який охоплює відповідні філософські, психолого-педагогічні, соціологічні, правові й інші підходи до його розуміння.

Системний аналіз світового масиву наукових знань і міжнародного досвіду вивчення гендерної проблематики свідчить про певні теоретичні напрацювання у висвітленні цього процесу. Так, у сучас-

них дослідженнях І. В. Євстігнеєвої (2012) доведено, що основними критеріями гендерного виховання учнів основної школи в процесі фізичного виховання є когнітивний, емоційно-ціннісний, мотиваційний та поведінковий [12]. О. В. Фащук (2011) обґрунтовано особливості ставлення підлітків до уроку фізичної культури з урахуванням гендерної ідентифікації [28]. Г. Ф. Дульмухаметова (2011) довела існування бар'єрів щодо реалізації статевої диференціації навчання молодших школярів у навчально-виховному процесі [11]. А. С. Дамадаєва (2010) під час аналізу досліджень гендерної диференціації й соціалізації в спорті не виявила загальних закономірностей [10]. У праці В. І. Лукашук (2012) зазначено, що спорт як діяльність формує андрогінний тип особистості в жінок і призводить до підсилення маскулітності в чоловіків [17]. Гендерні особливості під час вибору видів спорту, прояв психофізичних і рухових здібностей юнаків і дівчат вивчали М. Slingerland, L. Haerens, G. Cardon, L. Borghouts (2014), B. Antala, V. Dancikova (2012), Wenchao Li (2013), E. Miloshova (2012), J. Sedlacek, P. Jankovsky, M. Zvonar (2012), S. Stavrev, V. Tsvetkov (2012). Розвідка А. Л. Ворожбітової (2008) репрезентує гендерний підхід до професійної діяльності фахівця з фізичної культури [7]. Реалізації гендерного підходу до навчання та виховання стосуються праці М. М. Куїнджі і Є. Д. Лапонової (2005), Н. В. Козловської (2006), С. А. Чубарової (2007), В. Д. Єремєєвої (2008), Л. В. Тарасенко (2007) [19].

Але, незважаючи на значну кількість праць із проблеми, мусимо констатувати відсутність системного комплексного підходу до вивчення історичних основ виникнення гендерного підходу до формування фізичної культури дітей, підлітків і молоді, що й визначило актуальність нашого дослідження.

Наукову роботу виконано в рамках теми, затвердженої Міністерством освіти і науки України: шифр 1.2Ф. «Історичні та організаційно – методичні засади формування гендерного підходу у фізичному вихованні дітей, підлітків і молоді» № 0117U002386 УДК 796.011.3053.2/-53.7:159.922.7.

Мета дослідження – проаналізувати історичний розвиток гендерного підходу у фізичному вихованні дітей, підлітків і молоді.

Методи дослідження. Для виконання поставлених завдань використовували теоретичні методи дослідження (аналіз, порівняння, узагальнення, систематизація, теоретичне моделювання), які проводилися з метою узагальнення досвіду науковців, котрі займаються вивченням проблеми гендерного підходу до навчання й виховання, сучасних підходів до розвитку та вдосконалення системи фізичного виховання й визначення проблемного поля дослідження.

Результати дослідження. Успішні гендерні дослідження сприяли екстраполяції принципів гендерології й на інші наукові дисципліни: соціологію, історію, лінгвістику, психологію, педагогіку, культурологію, фізичну культуру, яку через специфіку єдності фізичного та духовного начал вважають однією з найбільш адекватних сфер для реалізації гендерного підходу. А. Л. Ворожбітова відзначає, що в теорії фізичної культури опозиція чоловіче/жіноче простежується досить чітко внаслідок специфіки об'єкта вивчення: спортивні досягнення завжди пов'язані з фізичними можливостями чоловіка й жінки, що закріплено системою нормативів і розрядних показників [7]. У теорії фізичної культури, як ні в якій іншій гуманітарній дисципліні, постійно враховуються природні основи гендерних відмінностей, і тілесність є найважливішим проявом людського потенціалу. Це дає можливість формувати нове інформаційне поле, пов'язане з розробкою категорії «гендер» на матеріалі фізичної культури [7].

Згідно з думкою науковців, гендерний підхід розглядаємо як сукупність уявлень, які припускають, що відмінності в поведінці та сприйнятті чоловіків і жінок визначаються не стільки їхніми фізичними можливостями, скільки таким соціальним чинником, як виховання, та поширеними в соціумі уявленнями про чоловіче й жіноче [5; 8; 18; 29]. У численній соціологічній літературі гендерний підхід розглядаємо щодо надання рівних прав чоловікам і жінкам реалізувати свої можливості в соціумі, політичного й культурного життя, освіті, тобто відсутності дискримінації за статевою ознакою, метою якого є досягнення гендерної рівності [19; 21].

Якщо розглядати гендерну рівність із погляду прийняття рівної участі в справах суспільства, рівних можливостей і представництва в усіх сферах громадського та приватного життя чоловіків та жінок, то це не викликає заперечень. Коли ж ідеться про «рівність умов», то це питання дискусійного характеру, тому що для створення можливості реалізувати себе треба створювати диференційовані умови, засновані на врахуванні гендерних відмінностей чоловіків і жінок, що припускають рівноцінність схожих і несхожих рис [15; 16; 19; 21].

Нині проблема гендерного виховання набуває актуальності та все більша кількість педагогів замислюється про необхідність диференційованого підходу до виховання дівчат і юнаків, причому починаючи вже з дошкільного віку. Тому фізичне виховання через систему фізичних вправ, які надава-

тимуться учням з урахуванням їхніх індивідуальних гендерних особливостей, може сприяти формуванню візрів мужності й жіночності як соціальних моделей поведінки підростаючого покоління.

З огляду на проблему нашого дослідження, на основі ретроспективного аналізу простежимо історико-педагогічні та культурні передумови розвитку статевої диференціації у фізичному вихованні.

Ідея диференційованого підходу до навчання й виховання дітей різної статі існувала в більшості освітніх систем минулого. При цьому історія філософії, у рамках якої довгий час розвивалися педагогіка та психологія, показує, що в усі періоди розвитку суспільства виховання хлопчиків відрізнялося від виховання дівчат (С. О. Філіппова, 2002). Аналіз психолого-педагогічної літератури дає підставу представити історичні тенденції й підходи до проблеми виховання хлопчиків і дівчат у різні історичні епохи [1; 3; 15; 24; 27].

Ще в стародавній філософії виховання можна виокремити диференційований підхід до виховання дітей різної статі. Відмінності у вихованні хлопчиків і дівчат визначалися різними ролями й функціями в сім'ї та суспільстві, які в майбутньому мали виконати і чоловіки, і жінки. Різне призначення хлопчиків (чоловіків) та дівчат (жінок) у майбутньому довгий час було орієнтиром у вихованні дітей різної статі (В. М. Петров, 1992; С. Степанов, 1999). Багатовікову філософію виховання дітей афористично висловив Фрідріх Ніцше, який стверджував: «Чоловік повинен бути вихований для війни, а жінка – для відпочинку воїна» [26]. Цю думку можна тлумачити й розширено, розуміючи під війною діяльність чоловіків з освоєння світу та забезпечення сім'ї.

Науковці стверджують, що фізичне виховання як спеціалізована сфера суспільної діяльності, відокремлене від фізичної праці, виникає більше 8 тис. років тому. У цей час статево-вікові обряди ініціації були пов'язані з переходом юнаків і дівчат у доросле життя. Доти вони мали оволодіти відповідними знаннями й навичками племінного життя, набути необхідної фізичної та моральної зрілості [1; 15; 23; 24; 27]. Як відомо, перші спроби наукового підходу до виховання викладено в працях Сократа (469–399 рр. до н. е.), Демокріта (460–370 рр. до н. е.), Платона (427–347 рр. до н. е.), Арістотеля (384–322 рр. до н. е.), Квінтіліана (35–96 рр. до н. е.) й ін [3; 4; 23; 24; 27].

Загалом фізичне виховання в античному світі виявлялось у двох системах: спартанській та афінській. Спарта була більш консервативною олігархічно-військовою державою. Із раннього архаїчного періоду спартанське виховання мало на меті підготовку досконалого фізично, сильного духом воїна. У цьому сенсі спартанська система була досконалою. Новонароджених не пеленали, а вже із семи років хлопчики виховувалися в громадських школах. Першу групу становили хлопчики 7–12 років. Із 12–14 років їхній режим будувався так, щоб привчити до невибагливості та витривалості. Головними елементами навчання молоді були полювання, релігійні й військові танці, яким відводилася більша частина дня хлопців і юнаків [23]. Прикметно, що турбота про фізичний розвиток у Стародавній Спарті поширювалася не лише на хлопців, але й на дівчат. Спартанки також мали фізичне виховання. Головною метою їхньої фізичної підготовки було посилення військової могутності Спарти [23]. Зауважимо, що в цьому полісі також заохочувався жіночий спорт. На відміну від інших греків, стародавні спартанці високо цінували мужність і досягнення у фізичній культурі як хлопчиків, так і дівчат. Легендарний спартанський законодавець Лікурґ закликав залучати дівчат до занять бігом і боротьбою. Він вважав, що вищою функцією вільної жінки є народження дітей, а тому стверджував, що жіноче тіло не менш ніж чоловіче потребує належних тренувань. Натомість в Афінах склалася дещо інша система виховання. Вона була спрямована на гармонійний розвиток особистості дитини. Вихованню моральних, розумових і фізичних якостей дитини приділяли однакову увагу. Герейські ігри, присвячені дружині Зевса – богині Гері, проводили одночасно з Олімпійськими, тобто в VII–VI ст. до н. е. У них незаміжні дівчата бігли в легкому одязі близько 160 м. Ця довжина відповідає найдавнішій і найпопулярнішій дистанції в один стадій у чоловіків, відміряній жіночою ногою (1 стадій = 600 ступенів жреця, стадій в Олімпії = 176 м). Більш пізні римські письменники та історики розширили список видів спорту, у яких брали участь спартанки, уключивши в нього (окрім боротьби) ще кулачний бій і панкратіон (поєднання боротьби та кулачного бою) [1]. Фізичне виховання в Римі мало дещо інший характер, ніж у Греції. Хоча так само за мету тут ставили підготувати досконалого воїна, але римляни до 16 років виховували юнаків у родині. Фізичне виховання не було чимось особливим. Хлопці та юнаки багато часу відводили метанню диска або списа, боротьбі, фехтуванню, верховій їзді та різноманітним іграм. На відміну від спартанського виховання, фізичній підготовці дівчат, на жаль, не приділяли належної уваги.

Отже, уже в стародавньому світі система виховання дітей різної статі будували на основі диференційованого підходу, в основу якого покладено традиційний поділ соціальних ролей чоловіка та

жінки в суспільстві, усунення жінки від діяльності позасімейного вогнища. На нашу думку, сучасне суспільство, досягнувши великого прогресу в освіті та громадській діяльності жінок, недооцінює необхідність цілеспрямованої підготовки дітей різної статі до виконання майбутніх соціальних ролей як у родині, так і в суспільстві. Фізичне виховання, передусім, було націлене на підготовку дитини до ролі чоловіка або жінки. Великий внесок у розвиток фізичного виховання Нового часу (XVII–XVIII ст.) належить чеському педагогу Я. А. Коменському (1592–1670), який розробив та запропонував класно-урочну систему навчання, а також вважав, що дівчата повинні отримувати освіту нарівні з хлопчиками. Учений рекомендував будувати процес навчання й виховання, використовуючи систему педагогічних спостережень з обов'язковим урахуванням вікових та індивідуальних особливостей дітей. Це стосувалося також і фізичного розвитку хлопців та дівчат [24]. Проведений аналіз різних педагогічних систем засвідчив, що до XVIII ст. громадському вихованню дівчат взагалі не надавали великого значення, оскільки головним завданням жінки вважалося продовження роду. І лише у XVIII ст. громадські діячі, філософи, представники природничо-наукових дисциплін почали розглядати можливість цілеспрямованого виховання дівчат не тільки для сімейного життя, а й для громадської (С. О. Філіппова, 2002).

Подальший розвиток гуманітарних і природничих наук в епоху Просвітництва призвів до того, що видатні педагоги, лікарі та філософи стали розглядати фізичне виховання як невід'ємну складову частину всебічного виховання члена суспільства [6; 19].

Найбільш повно розкрив цю проблему у своїх роботах французький мислитель і педагог Ж. Ж. Руссо (1712–1778), котрий обґрунтував необхідність різного підходу до виховання хлопців і дівчат у своєму творі «Еміль, або про виховання». Науковець пояснював причини наявних психологічних відмінностей між чоловіками й жінками необхідністю та можливістю виконувати своє призначення «у фізичній та моральній сферах». Так, у його творах значне місце відведено питанням фізичного виховання. Педагог закликав до того, щоб фізичне виховання починалося з перших днів народження людини. Також у поглядах ученого відображено думку про те, що жінка має обов'язково отримати фізичне виховання. Ж.-Ж. Руссо виступав проти постійного перебування дівчат удома, у закритому приміщенні, позбавленому свіжого повітря, пропонував виховувати їх, залучаючи до рухливих ігор на свіжому повітрі [19; 24]. Отже, мислитель акцентував на чоловічій та жіночій індивідуальності.

У контексті нашого дослідження треба згадати й погляди видатного фахівця в галузі освіти й виховання генерала О. Д. Бутовського (1838–1917). Важливо зазначити, що, вивчаючи досвід зарубіжних систем фізичного виховання, науковець зміг побачити в можливостях використання фізичного виховання не лише допризовну підготовку молоді, а й рекреаційну дію занять фізичними вправами в навчальних закладах. До змісту таких занять О. Д. Бутовський запропонував уключати рухливі ігри, плавання, фехтування, танці й хорові співи. Окрім того, він розробив організаційно-методичні засади проведення занять із пріоритетним використанням цих засобів [15; 23; 24]. У другій половині XIX ст. у багатьох країнах Заходу розгорнулася боротьба за рівні права жінок та їх вільний доступ до освіти [3]. Цей суспільний рух певним чином вплинув на розвиток науки й привернув увагу фахівців до осмислення проблеми формування нових підходів, пов'язаних зі статевою диференціацією навчання.

Здобутками впровадження наукових досліджень у галузі фізичної культури в 1920–1930 роки було подальше з'ясування впливу фізичних вправ на організм людини задля наукового обґрунтування застосування засобів фізичної культури й розробки методики спортивної роботи занять із жіночими групами [1].

Аналіз наукової літератури дає підставу для висновку про те, що розвиток фізичного виховання був історично детермінований як соціальними факторами, так і біологічно-фізіологічними. О. Л. Воробітова стверджує, що механізм подолання суперечності між біологічно-детермінованою заданістю фізіологічного людського потенціалу та необхідністю корегування деякими його аспектами є категорією винятково соціальною. Водночас цей механізм може бути й «механізмом саморозвитку людського потенціалу» [7].

Отже, узагальнюючи деякі історичні аспекти розвитку фізичного виховання та розглядаючи фізичну культуру як одне з досягнень людства, хотілося б акцентувати на важливості формування фізичної культури дітей і молоді не лише з урахуванням соціальних факторів, але й біологічних, анатомічних і фізіологічних закономірностей, властивих організмові людини як виду загалом і водночас винятково індивідуальних. Усе вищезазначене є необхідними компонентами теорії статевої диференціації.

Останніми роками вітчизняні вчені здійснили суттєвий прорив у царині теоретичного осмислення гендерних проблем. Уже накопичено великий фонд наукових знань у філософії, історії, соціології,

психології, праві, лінгвістиці тощо. Філософсько-культурологічний підхід у сучасній науці про фізичну культуру, її трактування людини як сомато-психосоціокультурного феномену, з одного боку, та успіхи нової науки – гендерології – з другого, дали підставу зробити впевнений крок у вивченні людини у сфері фізичної культури в гендерному аспекті [7].

Отже, у руслі досліджуваної проблеми наступним кроком, вважаємо за доцільне викласти в історичному аспекті основні положення загальної гендерології та проаналізувати її головну категорію – гендер. Гендерологія – молода міждисциплінарна наука, яка, виникнувши на перетині соціології, політології, філософії, психології, історії, етнографії та лінгвістики, уже пройшла кілька етапів свого становлення. На кожному з них є репрезентативні постаті, ідеї яких відіграють важливу роль у розвитку гендерології як науки [7; 15; 19].

Зокрема, в античні часи Платон Афініський (427–347 рр. до н. е.) увів поняття «андрогінії», висловивши ідею рівноправності статей. Його ставлення до жінки було суперечливим. З одного боку, мислитель вважав її нижчою істотою. З другого – в описаній ним ідеальній державі жінка могла брати участь у всіх справах нарівні з чоловіком. Ці ідеї пізніше втіляться в працях багатьох фахівців, у тому числі й із гендерної психології. Міркування Арістотеля Стагірета (384–322 рр. до н. е.) про стосунки чоловіка й дружини в сім'ї, про обмеження народонаселення для гармонійних відносин у суспільстві, про поділ праці, як і раніше, викликають інтерес [3; 4]. Учений вважав, що успіх у державі може бути лише при невеликому населенні, тому чоловікам до 37 років не було дозволено мати дітей, а жінці – до 18 років. Але далі історія дещо змінюється. Томазо Компаньєла малює ідеальне місто «Сонця», де всі отримують рівну освіту й оволодівають воєнною справою, навіть одяг жінок і чоловіків – однаковий. В епоху Відродження Томас Мор (1478–1535) писав про рівність здатностей чоловіків і жінок до різних занять і навчання, а також про рівність їхніх лідерських якостей. Іммануїл Кант (1724–1804) розділив чоловіків і жінок щодо участі в політичному житті. Артур Шопенгауер (1788–1860) звернув увагу на відмінність психічних процесів чоловіків і жінок, підкресливши, що першим властива абстрактність, другим – конкретність [4]. Голландського вченого Г. Гейманса називають «справжнім піонером нової галузі психології ...» Деякі положення з його монографії «Психологія жінки» (1911) актуальні донині. Він дав науковий огляд досліджень статевих відмінностей за даними фізіологів, лікарів і психологів [3; 4; 8; 18; 19; 30].

Перша третина XX століття – це «психоаналітичний» період, безпосередньо пов'язаний із науковою діяльністю Зигмунда Фрейда. Його перу належать праці «Психологія жінки» (1933), «Жіночість», «Про особливий тип «вибору об'єкта» у чоловіка» та ін. Вплив З. Фрейда як на психологію, так і на культуру загалом дуже значний. Тому на багато років його погляди на жінку сформували стереотипне уявлення, що не піддавалося сумніву. Фрейдівські ідеї віднайшли своє продовження в низці досліджень, у тому числі й у галузі гендерної психології [3; 9; 13; 37]. Ґрунтовну критику позиції З. Фрейда здійснила його учениця Карен Хорні, яка наголосила на тому, що ідеї про жінок вийшли з маскулінного нарцисизму. І хоча надалі відносини між психоаналізом та гендерною психологією розвивалися суперечливо, психоаналіз досі залишається одним із класичних напрямів у розвитку психології жінки [9; 13; 18; 27; 30].

У кінці XIX – на поч. XX ст. в багатьох країнах Заходу змінилася ситуація в суспільстві. У Франції, Англії та США набрав розмаху рух за звільнення жінок, проте прийнято вважати, що зародження феміністських ідей стосується епохи Відродження з її культом людини [18; 37]. У кінці XIX – на поч. XX ст. в багатьох країнах Заходу змінилася ситуація в суспільстві. У Франції, Англії та США набрало розмаху рух за звільнення жінок, проте прийнято вважати, що зародження феміністських ідей почалося в епоху Відродження з її культом людини. Саме тоді з'явилися перші трактати Кристіни де Пізан і Корнеліуса Агріппи, у яких відкрито йшлося про придушення особистості жінок і несправедливе ставлення до неї суспільства [3, 5]. Але, незважаючи на те, що феміністки домоглися багато чого (права участі в муніципальних виборах, бути шкільними вчителями), навряд чи можна стверджувати, що жінка перестала вважатися нижчою істотою [4]. Яскравим прикладом цього стала робота австрійського вченого Отто Вейнінгера «Стать і характер», яку описував у власних наукових працях І. В. Грошев [9]. За Вейнінгером, крім двох основних статей, існують «проміжні форми статі». Чоловіче та жіноче – це два полюси ідеального стану. Вони утворюють два континіуми, а між ними розміщуються численні перехідні ступені. Наприклад, це чоловіки з жіночими формами (широким тазом, великими грудьми, невеликою волосатістю тіла) і жінки – із чоловічими формами (із вузькими стегнами, низьким голосом і вусами). Причому це не відхилення від норми, а сама норма. Усі індивіди тією чи іншою мірою володіють і чоловічими, і жіночими рисами [9; 13]. Жінка, на думку Вейнінгера, слабозрозвинена

в інтелектуальному сенсі, їй не притаманне логічне мислення, тому вона живе, керуючись несвідомими імпульсами. «Чоловік живе свідомо, жінка – несвідомо».

Починаючи з 1960-х рр., гендерна проблематика стала популярною насамперед у соціальній психології. Тодішні гендерні дослідження спричинили розуміння того, що проблема нерівності набагато глибша, ніж це досі уявлялося; що вона ґрунтується на нерівності можливостей. Переосмислено роль культури, популярних стереотипів, упередженості науки у формуванні уявлень про жіноче й чоловіче, про мужність і жіночність та їх роль у створенні бар'єрів між жінками й чоловіками. Гендерні студії стосуються динаміки змін чоловічих і жіночих ролей у суспільстві й культурі, розробці перспективної стратегії досягнення фактичної рівності можливостей жінок та чоловіків [8; 32; 33; 37].

У другій половині ХХ ст. гендерні дослідження активізувалися й вийшли на новий рівень. Своєрідною революцією, що відбулася в психології статевих ролей, і виникненню « нової психології статі » сприяли три фундаментальні дослідження, висновки яких спростовують основні положення традиційної теорії. Це роботи Е. Маккобі й К. Джеклін; Дж. Мані та А. Ерхарда, що показали могутність ефекту соціалізації; С. Бем, яка довела неспроможність протиставлення традиційної психологією маскулінності й фемінності. Проаналізувавши 1600 досліджень психологічних статевих відмінностей, проведених за сім років, Е. Маккобі та К. Джеклін прийшли до висновку, що, по суті, немає фундаментальних вроджених відмінностей у психологічних особливостях чоловіків і жінок у багатьох сферах, де раніше ці відмінності визнавалися; ті самі відмінності, які є в маленьких дітей, недостатні, щоб обґрунтувати традиційну нерівність статевих і соціальних ролей, що існує в буржуазному суспільстві. За даними журналу «Psychological Abstracts», упродовж 1950–1980 рр. опубліковано 30 тисяч робіт із проблеми статевих відмінностей [2; 3; 4; 8; 9; 13; 19].

У процесі становлення гендерології виявилися суперечності у визначенні самого предмета її дослідження. Спочатку вчені описували гендерні ролі з констатацією специфіки чоловічого та жіночого (маскулінності й фемінності) в різних сферах життя суспільства, а гендерний аналіз зводився до фіксації жіночих різновидів у праці, економічному та культурному житті соціуму [2, 37]. Із 1960–1970-х рр. у зарубіжній психології та з 1990-х рр. – у вітчизняній з'явилися наукові розвідки, які містили поняття «гендер», «гендерний аналіз», «гендерний підхід», «гендерна ідентичність», «гендерна соціалізація» та ін. Сенс введення поняття «гендер» полягав у тому, щоб остаточно визнати стать продуктом людської культури [15; 20].

Як вважає Л. М. Ожигова, сучасна теорія гендеру не цілковито зводиться до гендерної ідентичності. Предметом її досліджень є наслідки гендерної диференціації та стратифікації для міжособистісних відносин й індивідуального розвитку особистості [19; 22].

Концептуальним підґрунтям дослідження проблеми виховання дітей та підлітків різної статі слугують праці Б. Г. Ананьєва [9; 15; 19]. Заклавши теоретичну основу гендерної психології й узявши на себе провідну роль у розвитку гендерних досліджень на території пострадянського простору, у своєму теоретико-експериментальному психофізіологічному вченні про людину він обґрунтував необхідність студіювання статевих характеристик людини як первинних (індивідуальних) властивостей особистості. За теорією Б. Г. Ананьєва, статевий диморфізм охоплює всі, без винятку, періоди життя людини. Статева диференціація не обмежується лише статевими органами й функціями, а містить суцільну ієрархію «вторинних», «теоретичних» і ще більш віддалених від статевих ознак функцій [1; 9; 13; 19].

Відомий учений І. С. Кон також зробив значний внесок у розвиток сучасної психології та педагогіки статі. У навчальному посібнику «Психологія юнацького віку» він розглянув проблеми психосексуального розвитку юнаків та дівчат. Зокрема, поляризацію соціальних ролей чоловіків і жінок учений осмислював у диференційно-психологічному й соціально-нормативному аспектах [14]. На його глибоке переконання, «... навіть цілком нормальний біологічний розвиток сам по собі не робить людину чоловіком або жінкою в соціальному плані. Для цього необхідно створювати відповідні умови. Запізнілим негативним результатом ігнорування цієї сторони виховання є невміння виконувати соціальні ролі відповідно до статі» [9; 19].

Одним із досягнень психологічної науки початку ХХ ст. стало створення Л. С. Виготським культурно-історичної концепції розвитку особистості, одну з частин якої становила теорія статевого розвитку. Джерело розвитку особистості, на думку Л. С. Виготського, лежить не в генетичному механізмі, а в системі міжособистісних відносин, у яких виступає дитина в процесі своєї діяльності, а стать треба розглядати на 3-х рівнях – біологічному, соціальному й психологічному. Народження дитини є кінцем його біологічного типу існування та являє якісний перехід до іншого типу розвитку – соціального [7; 9; 19].

Концептуальною основою проблеми виховання дітей і підлітків різної статі слугують наукові праці Б. Г. Ананьєва. Необхідність вивчення статевих характеристик людини як первинних (індивідуальних) властивостей особистості обґрунтував учений у своєму теоретико-експериментальному психофізіологічному вченні про людину. Виходячи з теорії Б. Г. Ананьєва, статевий диморфізм охоплює буквально, всі без винятку, періоди життя людини. Статева диференціація не обмежується лише статевими органами й функціями, а охоплює суцільну ієрархію «вторинних», «третинних» і ще більш віддалених від статевих ознак функцій [9; 19].

У розвиток сучасної психології та педагогіки статі великий внесок зробив відомий учений І. С. Кон. У його навчальному посібнику «Психологія юнацького віку» (1979) ціла глава відведена взаєминам юнаків і дівчат та їх психосексуальному розвитку [14].

На сучасному етапі розвитку української науки гендерні дослідження набирають обертів. Вони характеризуються проведенням експериментальних робіт, теоретичним осмисленням емпіричних фактів, початком крос-культурних студій, адаптацією відомих методів психології для вивчення гендерної проблематики й розробкою специфічних гендерних методик. Розпочинається впровадження результатів гендерних досліджень у практику [6; 9; 26; 27; 28; 29; 30]. Методологічні засади гендерної педагогіки та гендерного виховання, зміст гендерного підходу в різних сферах життєдіяльності активно розробляють сучасні українські й зарубіжні вчені. Проблеми формування гендерної культури молоді досліджують Т. В. Говорун, О. М. Кікінежді, О. Б. Кісь, Н. М. Лавриненко, П. Кравець, О. А. Луценко, О. С. Цокур та ін. [3; 4; 19]. Учені-юристи й політичні діячі в Україні також опікуються питаннями гендерної проблематики та є розробниками й дослідниками гендерного напрямку в сучасній вітчизняній правовій доктрині: Н. Оніщенко, І. Суслова, О. Матвієнко, С. Береза [21]. Над питанням гендерного виховання підлітків працюють С. Т. Вихор, О. М. Антипова [5; 6]. Важливий внесок у розробку гендерного підходу в педагогічній освіті належить О. А. Вороніній (проблеми розробки теорії й методології гендерних досліджень, визначення місця та ролі гендерного виховання в системі професійної підготовки студентів); Л. В. Штильовій (розробка методичних програм для вчителів із питань упровадження гендерної освіти й виховання в середній школі); І. С. Кльоциній (накреслення шляхів гендерної соціалізації особистості з урахуванням вікових особливостей, розробка практикуму з гендерної проблематики для студентів із метою подолання гендерних стереотипів). Гендерний підхід у процесі професійної підготовки майбутніх учителів урахований у дослідженнях С. Д. Матюшкової, Н. В. Смірної, Л. П. Шолохової, М. Т. Полив'яної, О. В. Шнирової. Однак спільної думки серед учених у визначенні терміна «гендер» досі немає. Потрібно зауважити, що простежується не завжди односпрямований розвиток поняття «гендер» у різних сферах наукового пізнання. Постійне обговорення його в термінах постструктуралізму й постмодернізму викликало появу досить широкого спектра тлумачень. Це змушує вчених зосередити увагу, передусім, на тому, яким чином і з яких компонентів конституюється сучасне уявлення про систему стать – гендер [6; 8; 19].

У звичайному житті термін «стать» позначає широкий комплекс соціальних, поведінкових, соматичних і деяких інших проявів, які можуть охарактеризувати будь-яку людину як жінку або чоловіка [2; 9; 12; 13].

Гендер визначається як сукупність соціальних та культурних норм, які за допомогою влади й домінування в суспільстві людям залежно від їхньої статі запропоновано виконувати [6; 8; 18; 19 35; 37]. Термін «гендер» (gender) вживається в сучасних вітчизняних та зарубіжних гуманітарних дослідженнях для позначення статі як соціального поняття і явища, на відміну від суто біологічного розуміння статі (sex) [2; 13; 30]. За словами М. Ю. Римарева, стать – це біологічна даність, а гендер – конструкт культури, що дає змогу маркувати й регламентувати прояв певних біологічних даних людини в системі соціальних відносин [22]. Термін «гендер» покликаний підкреслити соціокультурну причину міжстевих відмінностей [22]. Є. П. Ільїн у праці «Стать і гендер», посилаючись на зарубіжних авторів, зазначає, що поняття «стать» уключає риси, безпосередньо зумовлені біологічною природою, тоді як «гендер» має на увазі ті аспекти чоловічого й жіночого, причини яких ще не відомі [13]. Іншими вченими гендер визначено як сукупність соціальних і культурних норм, які за допомогою влади й домінування в суспільстві людям залежно від їхньої статі запропоновано виконувати [3; 4; 5; 26; 29; 36].

На думку зарубіжних і вітчизняних учених, питання про використання термінів «гендер» і «стать» ще не знайшло свого розв'язання, тому деякі науковці вважають правомірним використання цих термінів як синонімів [9; 13; 33; 35]. Гендер не слід ототожнювати зі статтю [5; 12; 11]. Академік Н. М. Оніщенко так інтерпретує дефініцію «стать» та «гендер»: «Стать – це системна сукупність анатомо-фізіологічних властивостей людини, які відрізняють чоловіка від жінки. Гендер – це соціальна стать, соці-

ально визначені ролі, сфери діяльності чоловіків і жінок, які визначаються не біологічними статевими відмінностями, а соціальною організацією суспільства» [21]. Ця думка є слушною, оскільки традиційно вважається, що людина – це істота, яка уособлює нерозривну єдність біологічної, соціально-історичної, культурної, духовно-моральної сторін її існування.

Хотілось би зазначити, що за такого аспекту наукових пошуків характерною рисою є очевидна неузгодженість у використанні окремих термінів і понять, що може призвести до різної інтерпретації, а це не сприяє ефективності практичного втілення теоретичних розвідок. Тому, не претендуючи на безспірність наших думок, пропонуємо нове терміно-поняття гендеру, екстрапольоване, взаємопов'язане та взаємовідповідне розвитку фізичної культури й спорту в країнах розвиненої демократії. Вважаємо за доцільне розуміти та використовувати в нашому дослідженні таке поняття гендеру.

«Гендер» – це «змодельовані суспільством поведінкові взірці жінки та чоловіка, екстрапольовані на різні сфери суспільних відносин. У цьому контексті – відносини у сфері фізичної культури та спорту» [19].

Говорячи про необхідність розробки та інтегрування в практику концептуальних і теоретико-методичних засад гендерного підходу до формування фізичної культури особистості, вважаємо за доцільне акцентувати увагу на тому, що сучасний стан розробленості питання гендерного підходу у вихованні, освіті, професійній діяльності є вкрай суперечливим та в деяких випадках – протилежним [3; 4; 15; 16; 20; 18; 29]. Факторами впливу на пріоритети використання гендерного підходу у фізичному вихованні є дискусійні питання переважання двох парадигм – соціокультурної й соціобіологічної [19; 29; 30]. Значною мірою це зумовлено незавершеністю розробок концептуальних ідей і положень формування змісту, організації, що визначають спрямованість гендерних досліджень у сфері фізичної культури й спорту являє собою задані характеристики особистісної поведінки.

На сьогодні існує конфлікт наукових інтересів прихильників статево-рольового та гендерного підходів у педагогіці й вихованні. Наукові розвідки вчених свідчать, що до недавнього часу традиційна система освіти спиралася на статево-рольовий підхід, який був першою теорією, що пояснювала функціонально-обумовлені розбіжності соціальних ролей чоловіків і жінок, не піддавалася сумніву й вважалася єдиною можливою. Відповіддю педагогіки на виклик часу вважається розробка гендерного (егалітарного) підходу, який спрямовано на виховання соціально-статевої рівності та подолання патріархальних стереотипів [19; 29; 30].

Отже, статево-рольовий підхід у вихованні й освіті означає диференційоване ставлення до юнаків і дівчат у процесі виховання як до представників протилежних та нерівноцінних груп. Загальним положенням статево-рольового підходу науковці вважають визнання пріоритету біологічного над соціальним. Прихильники гендерного підходу, не піддаючи сумніву біологічні відмінності між жінками й чоловіками, вважають їх індивідуальними природними даними, яким суспільство, на власний розсуд, приписує значення та нав'язує мінливі правила. Вони переконані, що не стать людини володіє «жіночими» й «чоловічими» якостями, а «жіночі» та «чоловічі» якості приписуються людині, починаючи з раннього дитинства, і спрямовують її розвиток у необхідне русло [15; 16; 19; 29; 30].

Дискусія. З огляду на вищезазначене, у суспільстві сьогодні існує статево-рольовий та гендерний підходи в освіті, які вважаються традиційною й егалітарною стратегіями соціалізації статі. Проте, говорячи про фізичне виховання молоді, ми вважаємо за доцільне розглядати теорії обох підходів у сукупності, які поєднуюватимуть у собі біологічний і соціальний аспекти. Цілком закономірно, що заняття фізичною культурою й спортом пов'язані з проявом фізичних можливостей людини та великою мірою визначаються її біологічною статтю [19].

Формування статевої диференціації підпорядковується загальним законам вікового розвитку, що сформульовано в наукових працях Л. Я. Виготського. Він переконував, що «біологічний фактор визначає той базис, той фундамент, ту основу вроджених реакцій, за межі яких організм не в змозі вийти і над яким надбудовується система набутих реакцій; ця нова система цілком визначається структурою середовища, у якому росте й розвивається організм» [8]. Тому під час організації процесу фізичного виховання дітей, підлітків і молоді потрібно враховувати біологічну стать як основу для диференціації рухового режиму (обсяг, інтенсивність, спрямованість фізичних вправ тощо), а індивідуальні гендерні характеристики та особливості інтересів, потреб, мотивів, ціннісних орієнтацій, які безпосередньо впливають на самооцінку, поведінкові реакції, емпатію, ціннісні життєві орієнтації юнаків і дівчат, та у сфері фізичної культури й спорту можуть мати й індивідуальний, і груповий рівень прояви. Знання цих особливостей дає можливість педагогу створити адекватні (рівні з погляду початку діяльності для осіб

чоловічої та жіночої статі) умови для задоволення потреби в руховій активності, відповідно до їхніх інтересів, мотивів, бажань і здібностей.

Ми погоджуємося з думкою Є. П. Ільїна про те, що «...положення про соціальну рівноправність чоловіків і жінок не має заважати вченим бачити наявні біологічні та психологічні відмінності, і не можна заперечувати доцільність їх урахування при розподілі ролей у соціальному й професійному житті суспільства... Досі ніхто не довів, що біологічні фактори абсолютно не впливають на поведінку людини, її здібності, схильності. Навпаки, у психофізіології все більше накопичується фактів, що підтверджують наявність такого впливу» [13].

Отже, аналіз генезису гендерного підходу дав нам змогу визначити, що за досить нетривалий час свого існування він розвивається практично у всіх галузях вітчизняних наук.

Тож маємо говорити про доцільність і необхідність розробки концепції гендерного підходу у фізичному вихованні, в основу якої покладено теоретичні, методологічні засади та емпіричні дослідження формування аксіологічної значущості фізичної культури у віковому, статевому й гендерному аспектах.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, осмислення фундаментальних праць відомих вітчизняних та зарубіжних дослідників дає підставу стверджувати, що диференційований підхід до виховання дітей різної статі існував у різних культурах із давніх часів. Історичний аспект формування гендерного підходу у сфері фізичної культури й спорту має певні відмінності та особливості, що робить його окремим напрямом гендерного пізнання, згідно з яким, усі педагогічні та соціокультурні аспекти у фізичному вихованні молоді можуть мати гендерний вимір. Тому у власному пошуку комплексного, міждисциплінарного підходу під час вивчення історичних передумов упровадження гендерного підходу у фізичне виховання школярів, ураховуючи теоретичний аналіз різноманіття теорій, концепцій і приватних гіпотез, ми можемо відзначити відсутність досвіду організації моделі гендерного підходу у фізичному вихованні, яка б ураховувала специфіку гендерних відносин у сфері фізичної культури й спорту, та відсутність шляхів вирішення питання реалізації гендерного підходу у фізичному вихованні.

Отже, гендерний підхід у фізичному вихованні виступає одним зі складників особистісно орієнтованого підходу до навчання та виховання особистості, ураховуючи її індивідуальні особливості відповідно до статі, сприяє вибору на цій основі оптимального й ефективного змісту, форм і методів навчання й виховання, створює розвивальне освітнє середовище.

Підбиваючи підсумки, зазначимо, що в цьому випадку ми аналізуємо гендерний підхід із погляду не гендерної політики рівних прав чоловіків і жінок, а вивчення їхніх психосоціальних особливостей для створення адекватних організаційно-методичних умов у процесі фізичного виховання задля формування стійкого інтересу до фізичного самовдосконалення школярів.

Джерела та література

1. Аллен Гуттман. *Женский спорт: История* [Интернет]. New York: Columbia University press, 1991. Доступно: <https://sites.google.com/site/zenskijsport/iz-istorii-zenskogo-sporta>
2. Бем С. *Линзы гендера: трансформация взглядов на проблему неравенства полов*; [пер. с англ.]. Москва: Рос. полит. энцикл. (РОССПЭН), 2004. 336 с.
3. Бендас Т. В. *Гендерная психология: учеб. пособие*. Санкт-Петербург: Питер Пресс, 2009. 428 с.
4. Бендас. *Гендерні дослідження в історичній соціології*. URL: <https://textreferat.com>.
5. Берн Ш. *Гендерная психология*. Санкт-Петербург: Прайм-Еврознак, 2009. 250 с.
6. Варій М. Й. *Психологія особистості: навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл.* Київ: Центр учб. літ., 2008. 591 с.
7. Ворожбитова А. Л. *Гендер в спортивной деятельности: учеб. пособ.* Москва: ФЛИНТА, 2011. 216 с.
8. Выготский Л. С. *Педагогическая психология*. Москва, 1991. 487 с.
9. Грошев И. В. *Психофизиологические различия мужчин и женщин*. Москва: Изд-во Моск. психол.-соц. ин-та; Воронеж: Изд-во НПО «МОДЕК», 2005. 464 с.
10. Дамадаева А. С. Специфика гендерной дифференциации личности в спорте. *Ученые записки университета им. П.Ф. Лесгафта*. 2010. 10(68). 54.
11. Дульмухаметова Г. Ф. *Педагогические условия половой дифференциации обучения младших школьников: [диссертация]*. Казань: Татарский гос. гуманитарно-педагогический ун-т, 2011. 245 с.
12. Євстігнєєва І. В. *Гендерне виховання учнів основної школи на уроках фізичної культури: [автореферат]*. Луганськ. 2012. 24 с.
13. Ильин Е. П. *Пол и гендер*. Санкт-Петербург: Питер, 2003. 680 с.
14. Кон И. С. *Психология юношеского возраста*. Москва: Просвещение, 1979. 175 с.

15. Круцевич Т. Ю. *Теорія і методика фізичного виховання*: підруч. для студентів вищ. навч. закл. фіз. вих. і спорту. Т. 2. Київ: Олімп. літ. 2017. 392 с.
16. Круцевич Т. Ю., Марченко О. Ю. Проблемы гендерного подхода в физическом воспитании. *Materialele Congresului Științific Internațional «SPORT. OLIMPISMUL. SĂNĂTATE VOLUMUL»* Chișină, Republica Moldova, 5–8 octombrie 2016. С. 233–240.
17. Лукашук В. І. Особливості гендерної соціалізації у спорті. В: *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи*. 2012. № 993. Вип. 29. С. 141–5.
18. Малес Л. В. Біологічні, психологічні та соціокультурні чинники гендеру. *Основи теорії гендеру*: навч. посіб. Київ: К.І.С., 2004. С. 109–31.
19. Марченко О. Ю. *Теоретико-методологічні основи гендерного підходу до формування аксіологічної значущості фізичної культури школярів*: монографія. Переяслав-Хмельницький: Домбровська Я. М., 2018. 292 с.
20. Марченко О. Ю. Особливості гендерної ідентичності у школярів різного віку. *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту*: наук. журн. 2014. № 1. С. 37–41.
21. Оніщенко Н., Береза С., Макаренко Л. Гендерні дослідження в сучасному суспільстві: проблеми, реалії, перспективи. *Віче*. 2009. № 17. С. 25–8.
22. Рымарев Н. Ю. *Личностные особенности подростков с различной гендерной идентичностью*: [автореферат]. Краснодар: Кубанский гос. ун-т., 2006. 22 с.
23. Столяров В. И. *Актуальные проблемы истории и философской культуры и спорта*. Москва: ГЦОЛИФК, 1984. 103 с.
24. Столбов В. В., Чудинов И. Г. *История физической культуры*. Москва: МГУ, 1962. 200 с.
25. Сухарев А. Г. *Здоровье и физическое воспитание детей и подростков*. Москва: Медицина, 1991. 270 с.
26. Таран И. И. *Гендерная социализация дошкольников средствами физического воспитания*: [диссертация]. Москва: Санкт-Петербургская академия физ. культуры им. П. Ф. Лесгафта, 2004. 164 с.
27. Терешенкова Е. Ю., Радина Н. К. Особенности развития гендерной идентичности личности. *Женщина и мужчина в современном обществе*. 2004. № 1. С. 34–50.
28. Фашук О. В. *Гендерні особливості фізичного виховання підлітків*: [автореферат]. Івано-Франківськ: Прикарпатський нац. ун-т ім. Василя Стефаника, 2011. 24 с.
29. Штылева Л. В. *Гендерный подход в дошкольной педагогике*: теория и практика. Мурманск, 2001. С. 40–7.
30. Шулигіна Р. А. Пріоритети гендерного підходу у формуванні гармонійно розвиненої особистості. *Психолого-педагогічні проблеми освіти і виховання в умовах глобалізації та інтеграції освітніх процесів*: тези доп. наук. конф. кафедри ЮНЕСКО КНЛУ. Київ: Вид. центр КНЛУ. 2007. С. 136–8.
31. Abraham W. T., Gramer R. E., Fernandes A. M., Mahler E. Infidelity, race and gender. *An evolutionary on asymmetries in subjective distress to violations – of – trust* [Infidelity, race and gender. An evolutionary on asymmetries in subjective distress to violations – of – trust]. *Current Psychology*, winter. 2001–2002. Vol. 20. № 4. P. 337–348.
32. Butler J. *Korper von Gewicht. Die diskursiven Grenzen des Geschlechts*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1995. P. 21–2.
33. Grupe O. Hochleistungssport fur Kinder aus padagogischer Sicht. *Kinder und Jugendliche im Leistungssport: Beitrage des Internationalen Interdisziplinaren Symposiums «KinderLeistungen»*. Schorndorf: Hofmann, 1998. P. 32–44.
34. Gonsoulin M. Women's Rights and Women's Rites. Religion at the Historical Root of Gender Stratification [Women's Rights and Women's Rites. Religion at the Historical Root of Gender Stratification]. *Electronic journal of Sociology*. 2005. P. 329–334.
35. Pawlowski C. S., Ergler C., Tjørnhøj-Thomsen T., Schipperijn J. et al. Like a soccer camp for boys. A qualitative exploration of gendered activity patterns in children's self-organized play during school recess. *European Physical Education Review*. August 2015. Vol. 21. P. 275–291.
36. Slingerland M., Haerens L., Cardon G., Borghouts L. Differences in perceived competence and physical activity levels during single-gender modified basketball game play in middle school physical education. *European Physical Education Review*. February. 2014. Vol. 20. P.20–35.
37. Ryan T, Poirier Y. Secondary physical education avoidance and gender: problems and antidotes. *International journal of instruction*. 2012. 5(2). P. 173–94.

References

1. Allen, Guttman. (1991). *Zhenskiy sport: Istoriya* [Internet]. New York: Columbia University press. Dostupno: <https://sites.google.com/site/zenskijsport/iz-istorii-zenskogo-sporta>
2. Bem, S. (2004). *Linziy gendera: Transformatsiya vzglyadov na problemu neravenstva polov* /Sandra Beem; [per. s angl.], Moskva: «Rossiyskaya politicheskaya entsiklopediya» (ROSSPEN), 336.
3. Bendas, T. V. (2009). *Gendernaya psihologiya: ucheb. posob.* Sankt-Peterburg: Piter Press, 428.

4. Bendas. *Henderni doslidzhennia v istorychnii sotsiolohii*. URL: <https://textreferat.com>.
5. Bern, Sh. (2009). *Gendernaya psihologiya*. Sankt-Peterburg: Praym-Evroznak, 250.
6. Varii, M. Y. (2008). *Psykhologhiia osobystosti*. Navchalnyi posibnyk dlia studentiv vyshchykh navchalnykh zakladiv, Kyiv: «Tsentr uchbovoi literatury», 591.
7. Vorozhbitova, A. L. (2011). *Gender v sportivnoy deyatelnosti: ucheb. posob.* Moskva: FLINTA, 216.
8. Vyigotskiy, L. S. (1991). *Pedagogicheskaya psihologiya*, Moskva, 487.
9. Groshev, I. V. (2005). *Psihofiziologicheskie razlichiya muzhchin i zhenshin*. Moskva: Izdatelstvo Moskovskogo psihologo-sotsialnogo institute, Voronezh: Izdatelstvo NPO «MODEK», 464 p.
10. Damadaeva, A. S. (2010). Spetsifika gendernoy differentsiatsii lichnosti v sporte. *Uchenye zapiski universiteta im. P. F. Lesgafta*, 10(68). P. 54.
11. Dulmuhametova, G. F. (2011). *Pedagogicheskie usloviya polovoy differentsiatsii obucheniya mladshih shkolnikov*. [Dissertatsiya]. Kazan: Tatarskiy gos. humanitarno-pedagogicheskiy un-t, P. 245.
12. Ievstihnieva, I. V. (2012). *Henderne vykhovannia uchniv osnovnoi shkoly na urokakh fizychnoi kultury*: [Avtoreferat], Luhansk, 2012, P. 24.
13. Ilin, E. P. (2003). *Pol i gender*. Sankt-Peterburg: Piter, 680.
14. Kon, I. S. (1979). *Psihologiya yunosheskogo vozrasta*. Moskva: Prosveschenie, 175.
15. Krutsevych, T. Yu. (2017). *Teoriia i metodyka fizychnoho vykhovannia: pidruch. dlia stud. vyshch. navch. zakl. fiz. vykhovannia i sportu*, T. 2. Kyiv: Olimpiiska lit., 392.
16. Krutsevich, T. Yu., Marchenko, O. Yu. (2016). Problemyi gendernogo podhoda v fizicheskom vospitanii. *Materialele Congresului Științific Internațional «SPORT. OLIMPISMSM. SĂNĂTATE VOLUMUL»*, Chișină, Republica Moldova, 5–8 octobrie, 233–240.
17. Lukashchuk, V. I. (2012). Osoblyvosti hendernoi sotsializatsii u sporti. V: *Visnyk Kharkivskoho nats. uni-tu im. V. N. Karazina. Sotsiolohichni doslidzhennia suchasnoho suspilstva: metodolohiia, teoriia, metody*, № 993, vyp. 29, 141–5.
18. Males, L. V. (2004). Biolohichni, psykhologichni ta sotsiokulturni chynnyky genderu. V: *Osnovy teorii genderu: navch. posib*, Kyiv: K.I.S., 109–31.
19. Marchenko, O. Yu. (2018). *Teoretyko-metodolohichni osnovy hendernoho pidkhodu do formuvannia aksiolohichnoi znachushchosti fizychnoi kultury shkoliariv: monohrafiia*, Pereiaslav-Khmelnitskiy: Dombrovska Ya. M, 292.
20. Marchenko, O. Yu. (2014). Osoblyvosti hendernoi identychnosti u shkoliariv riznoho viku. *Pedahohika, psykhologhiia ta medyko-biolohichni problemy fizychnoho vykhovannia i sportu: naukovyi zhurnal*, №1, 37–41.
21. Onishchenko, N., Bereza, S., Makarenko, L. (2009). Henderni doslidzhennia v suchasnomu suspilstvi: problemy, realii, perspektyvy. *Viche*, (17), 25–8.
22. Ryimarev, N. Yu. (2006). *Lichnostnyie osobennosti podrostkov s razlichnoy gendernoy identichnostyu*: [Avtoreferat], Krasnodar: Kubanskiy gos. un-t. 22.
23. Stolyarov, V. I. (1984). *Aktualnyie problemyi istorii i filosofskoy kulturyi i sporta*, Moskva: GTsOLIFK; 103.
24. Stolbov, V. V., Chudinov, I. G. (1962). *Istoriya fizicheskoy kulturyi*. Moskva: MGU. 200.
25. Suharev, A. G. (1991). *Zdorove i fizicheskoe vospitanie detey i podrostkov*. Moskva: Meditsina, 270.
26. Taran, I. I. (2004). *Gendernaya sotsializatsiya doshkolnikov sredstvami fizicheskogo vospitaniya*: [Dissertatsiya], Moskva: Sankt-Peterburgskaya akademiya fiz. kulturyi im. P. F. Lesgafta; 164.
27. Tereshenkova, E. Yu., Radina, N. K. (2004). Osobennosti razvitiya gendernoy identichnosti lichnosti, *Zhenschina i muzhchina v sovremennom obschestve*, (1), 34–50.
28. Fashchuk, O. V. (2011). *Henderni osoblyvosti fizychnoho vykhovannia pidlitiv*: [Avtoreferat], Ivano-Frankivsk: Prykarpatskiy nats. un-t im. Vasylia Stefanyka, 24.
29. Shtyileva, L. V. (2001). *Gendernyyi podhod v doshkolnoy pedagogike: teoriya i praktika*. Murmansk, 40–7.
30. Shulyhina, R. A. (2007). Priorytety hendernoho pidkhodu u formuvanni harmoniino rozvynenoi osobystosti. *Psykhologo-pedahohichni problemy osvity i vykhovannia v umovakh hlobalizatsii ta intehtatsii osvity protsesiv*: tezy dop. nauk. konf. kafedry YuNESKO KNLU, Kyiv: Vyd. tsentr KNLU, 136–8.
31. Abraham, W. T., Gramer, R. E., Fernandes, A. M., Mahler, E. (2001). Infidelity, race and gender. An evolutionary on asymmetries in subjective distress to violations – of – trust [Infidelity, race and gender. *An evolutionary on asymmetries in subjective distress to violations – of – trust*]. *Current Psychology*, winter, Vol. 20, № 4, 337–348.
32. Butler, J. (1995). *Korper von Gewicht. Die diskursiven Grenzen des Geschlechts*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 21–2.
33. Grupe, O. (1998). Hochleistungssport fur Kinder aus padagogischer Sicht. *Kinder und Jugendliche im Leistungssport: Beitrage des Internationalen Interdisziplinaren Symposiums «KinderLeistungen»*. Schorndorf: Hofmann, 32–44.
34. Gonsoulin, M. (2005). Women's Rights and Women's Rites. Religion at the Historical Root of Gender Stratification [Women's Rights and Women's Rites. Religion at the Historical Root of Gender Stratification]. *Electronic journal of Sociology*, 329–334.

35. Pawlowski, C. S., Ergler, C., Tjørnhøj-Thomsen, T., Schipperijn, J. et al. (2015). Like a soccer camp for boys. A qualitative exploration of gendered activity patterns in children's self-organized play during school recess. *European Physical Education Review*, Vol. 21, 275–291.
36. Slingerland, M., Haerens, L., Cardon, G., Borghouts, L. (2014). Differences in perceived competence and physical activity levels during single-gender modified basketball game play in middle school physical education. *European Physical Education Review*. February, Vol. 20, 20–35.
37. Ryan, T, Poirier, Y. (2012). Secondary physical education avoidance and gender: problems and antidotes. *International journal of instruction*, 5(2). 173–94.

Стаття надійшла до редакції 02.10.2019 р.